

Carwashrokken, poepvrije wc-borstels en integritis

Neologismen van 2015

Een *carwashrok* is geen rok die iemand in de carwash draagt: het is een rok met stroken, en die stroken lijken weer op de flappen die auto's schoonboenen in de wasstraat. In België werd korte tijd veel over deze nieuwe modetrend geschreven. *Carwashrok* is een van de vele neologismen, nieuwe woorden, van 2015. Ieder jaar komen er duizenden neologismen bij. Het merendeel wordt maar eventjes gebruikt en verdwijnt daarna weer: als de carwashrok weer uit de mode is, zullen weinig mensen het woord nog gebruiken. Ik begeleid veel scholieren en studenten die een onderzoek doen naar neologismen. Hoe zien neologismen eruit, willen ze vaak weten, en hoe weet je of een nieuw woord een plek verdient in een woordenboek?

Woordvorming met oude bekenden

Neologismen zien er vaak niet zo opvallend uit: ze lijken vaak op woorden die we al kennen: naast de *hangjongere* hebben we nu ook de *hangoudere*, een bejaard persoon die doelloos rondhangt, bijvoorbeeld in de supermarkt, en andere mensen hindert, net als de *hangjongere* dat doet, maar die is iets jonger en hangt op andere plekken rond. En bij een *nobudget-film* is er helemaal niets te besteden; net iets anders dan bij de *lowbudgetfilm*. Nieuwe woorden vormen is meestal gebruiken wat er al is: *woordvorming met oude bekenden* noemen taalkundigen Ariane van Santen en Geert Booij dat. De meeste neologismen zijn dan ook samenstellingen, combinaties van twee bestaande woorden. Zo is *koekoekwonen* een vorm van wonen die vooral in België opkomt: wonen in leegstaande huizen. De vergelijking met de koekoek is niet zo gek: die nestelt in verlaten nesten. Ook *sjoemelsoftware*, de software waar autofabrikant Volkswagen mee sjoemelde, is een nieuwe samenstelling: sommige dieselauto's kwamen veel schoner door milieutesten, doordat de testresultaten gemanipuleerd werden door speciale software. En een *aanklikwoning* is een kant-en-klaar huisje dat aan een andere woning gekoppeld wordt. Dit nieuwe type behuizing, ook wel *aanklikbare woning* genoemd, werd eind vorig jaar op de 50-plusbeurs in Utrecht geïntroduceerd. Dit soort huisjes is vooral bedoeld voor hulpbehoevende ouderen en kan eenvoudig verbonden worden met het huis van iemand anders, bijvoorbeeld een zoon of een dochter.

Ouderen kunnen zo langer zelfstandig blijven wonen, terwijl vertrouwde hulp dichtbij is, wat ook weer praktisch is voor de mantelzorgers zelf. Bij aanklikken denken we tegenwoordig algauw aan iets online selecteren, maar een *aanklikwoning* is een echte woning en heeft niets met de virtuele wereld te maken.

Verappen, integritis en de doe-het-selfie

Naast samenstellingen worden er ook wel nieuwe afleidingen gevormd, maar dat komt veel minder vaak voor. Een afleiding is een vorming waarin naast een woord ook een gebonden stukje voorkomt dat niet als los woord voorkomt en meestal voor of achter aan een woord gehecht wordt, een zogeheten *affix*, bijvoorbeeld elementen als *on-* in *onecht* en *-heid* in *schoonheid*. Een nieuw werkwoord is *verappen* 'ergens een app bij maken'. Het is afgeleid van *app*, een woord dat we een aantal jaar geleden leenden uit het Engels, waar het al verkort was uit *application*. Veel nieuwe woorden op het gebied van computers, sociale media en andere moderne techniek komen uit het Engels. *Touchscreen* is inmiddels al een heel gewoon woord geworden en wordt veel meer gebruikt dan de Nederlandse vertaling *aanraakscherm*. Soms zie je wel dat het woord ►

Waarom niet eens de hangoudere uithangen?

aanraakscherm door een bepaalde krant altijd wordt gebruikt, maar dat is dan heel bewust gebruik: er wordt dan vrij opzettelijk de voorkeur gegeven aan de Nederlandse variant, hoewel het woord *touchscreen* veel meer gebruikt wordt en ook in heel verschillende bronnen. Ook *app* is kennelijk al zo ingeburgerd dat we er moeiteloos een Nederlands werkwoord op *-en* bij vormen met *ver-* ervoor. Een andere recente nieuwvorming is *integritis*, door de Nederlandse commissaris van de Koning Johan Remkes gevormd. Die ziet namelijk een neiging bij gemeenteraden om de burgemeester te schaden. In Nederland trad vorig jaar een groot aantal burgemeesters af. Als raadsleden iets niet aanstaat, oordelen ze onmiddellijk: de burgemeester is niet integer. *Integritis* zit interessant in elkaar: *-itis* is eigenlijk een medisch woordstukje: het komt meestal voor in benamingen voor bepaalde ontstekingen: zo is een *appendicitis* een ontsteking van de blindedarm, en bij *hepatitis* is de lever ontstoken. Toch is het woord niet heel geslaagd: het is te geconstrueerd en bedacht en het is niet meteen duidelijk wat het betekent: het gaat natuurlijk niet om een ontsteking van iemands integriteit, maar het is de (overdreven) neiging iemand anders niet integer te vinden. Je zou eigenlijk eerder denken dat het woord 'de neiging zelf niet integer te zijn' betekent, maar misschien krijgt het die betekenis ook nog. Toch wordt *-itis* vaker in nieuwe, niet-medische termen gebruikt, om een bepaalde gewoonte of neiging te benoemen die als ziekelijk of in ieder geval niet-normaal wordt beschouwd: het informele woord *aanstelleritis* wordt al heel lang gebruikt. Nu zouden veel mensen lijden aan *selfitis*: de neiging om voortdurend *selfies*, portretten van jezelf, te maken. *Selfies* maken is al een paar jaar in de mode en het aantal woorden dat typen *selfies* benoemt, is heel erg groot. En in die woorden worden Engelse en Nederlandse woorden door elkaar gebruikt: zo is er bijvoorbeeld de *no-make-upselfie*, de *doe-het-selfie* (een foto van iemand die aan het klussen is) en de *stemfie*, een selfie vanuit het stembokje. De Telegraaf plaatste ooit een bericht over de nieuwe ziekte *selfitis* en andere media namen het over. De Amerikaanse gezondheidsinspectie APA zou dat ziektebeeld onderzocht hebben en met de term gekomen zijn. Later bleek het nieuws niet waar te zijn. De Telegraaf had zonder het te weten een Amerikaanse satirische site geciteerd. De aandoening bestaat officieel niet, maar het woord zingt intussen wel rond.

Bromance, grexit en twoddelen

Veel andere neologismen zijn een bijzonder soort samenstellingen: combinaties van twee woorden, waarbij er in het combineren stukjes van die woorden

afgebrokkeld zijn of in ieder geval van één van de woorden. Zulk soort woorden wordt vaak *blends* genoemd, of *portmanteauwoorden*. Niet alle blends zijn neologismen (het woord *brunch* bestaat bijvoorbeeld al heel lang), maar het woordvormingsprocedé is wel vrij jong (uit de 20e eeuw) en het is heel populair bij de vorming van neologismen. Het zijn een soort mixwoorden, bijvoorbeeld *brotox* 'botox voor mannen', waarin we behalve het woord *botox* ook het Engelse *bro* herkennen, verkort van *brother*, dat vaak in neologismen gebruikt wordt om aan te geven dat iets speciaal voor mannen bestemd is. Zo is er bijvoorbeeld *broga*, yoga voor mannen. En ook de *bromance* bestaat: een filmgenre waarin een vriendschap tussen mannen centraal staat. Een vreemd woord, omdat het genre eigenlijk niets met romance, romantiek, te maken heeft. Ook *grexit*, de mogelijke Griekse uittreding uit de eurozone, is een mixwoord, net als *twoddelen* 'roddelen op Twitter'. Wat er bij deze blends van welk woord afbrokkelt, is niet zo goed te voorspellen, omdat de woorden voor de gelegenheid in elkaar geschoven worden. Maar soms worden bepaalde woordstukjes, bijvoorbeeld *bro*, meerdere malen gebruikt, ook omdat ze makkelijk uit te spreken zijn, omdat ze op een klinker eindigen.

Poepvrije wc-borstels en slimme bikini's

Soms zijn neologismen ook woordgroepen: de *poepvrije wc-borstel* is een recente uitvinding van de 52-jarige Schot Garry Stewart. Hij kwam op het idee door zijn dochtertje: "Mijn dochtertje was onze wc-borstel als kam aan het gebruiken. Niet zo fris, maar het leverde wel een eurekamoment op", staat in de Nederlandse krant Metro. Het concept is simpel: de nieuwe borstel heeft geen haren, maar spiraalvormig rubber, waaraan geen viezigheid blijft hangen. Een nieuwe woordgroep is ook *slimme bikini*: een bikini met een ingebouwde sensor die uv-straling meet. De sensor staat via een bluetoothverbinding in verbinding met een smartphone en geeft het netjes door als je dreigt te verbranden. Het woord *slim* bestaat natuurlijk al langer in de betekenis 'intelligent', maar heeft in veel neologismen een nieuwe betekenis, namelijk 'voorzien van chips, elektronica of software'. We zeggen dan dat zo'n nieuwe betekenis óók een neologisme is. Dat komt vaker voor, vooral bij bijvoeglijk naamwoorden, bijvoorbeeld in *groen*, dat behalve als kleurbenaming inmiddels ook al jaren gebruikt wordt in de betekenis 'milieuvriendelijk'. Het komt bijna nooit voor dat er op creatieve wijze een geheel nieuw woord gevormd wordt waarin de taalgebruiker verder geen enkele aanwijzing krijgt wat het woord zou kunnen betekenen of hoe het woord vormelijk in elkaar zit. Dat zou ook niet handig zijn: dergelijke woorden zou je allemaal uit je hoofd moeten leren. ►

Beperkt houdbaar?

De meeste neologismen doen dus redelijk vertrouwd aan omdat taalgebruikers iets in de vorm herkennen en zich in ieder geval een globale voorstelling kunnen maken van de betekenis. Maar hoe weet je vervolgens of de nieuwe woorden allemaal blijven bestaan? De Amerikaanse taalkundige Allan Metcalf schreef een tijd terug *Predicting New Words: The Secrets of Their Success* (2004). Metcalf introduceert daarin een test waarmee te voorspellen is of nieuwe woorden blijvertjes zijn of niet. De test is losjes gebaseerd op de APGAR-test, die de overlevingskansen van baby's berekent. De test is geen objectief meetmiddel en woordenboekmakers vertrouwen ook altijd veel op hun intuïtie, maar het is een handig hulpmiddel. Nieuwe woorden moet je volgens de test beoordelen op een aantal criteria: een woord moet frequent voorkomen, waarbij het soms moeilijk te bepalen is wat precies veel is. Verder moet een woord er onopvallend uitzien en als het ware ongemerkt de taal in glippen. Als een woord te gekunsteld is en niet duidelijk is wat het ongeveer betekent, heeft het vaak niet veel overlevingskansen: Remkes' *integritis* zou niet hoog scoren op dit punt. Verder moet een neologisme door allerlei soorten mensen – dus zowel door stoere buurjongens als de minister-president – en in allerlei situaties gebruikt kunnen worden: in informele, gesproken settings, bijvoorbeeld op het schoolplein, maar ook op het televisiejournaal, en daarnaast ook in geschreven bronnen. Als er bij een woord andere, afgeleide vormen verschijnen, is dat meestal een teken dat een woord goed ingeburgerd is: we zagen dat al bij het nieuwe werkwoord *verappen*. Maar ook als er bij een neologisme woorden gevormd worden die in dezelfde sfeer zitten, is het woord al redelijk bekend: zo ontstond er na het Volkswagen-schandaal een heel groepje *sjoemel*-woorden, waarin het eerste lid *sjoemel*-op dezelfde manier gebruikt wordt als in het woord *sjoemelsoftware*: zo zijn er ook de *sjoemelstofzuiger* en de *sjoemelkoelkast*. Het woord *sjoemelsoftware* werd trouwens eind vorig jaar ook twee keer tot Woord van het Jaar gekozen: door het Genootschap Onze Taal én door Van Dale. Media-aandacht helpt ook om een woord te laten overleven. Ook als een nieuw woord nieuwe betekenissen krijgt, is dat een teken dat een woord al aardig bekend is: *speeddaten* deed je vroeger alleen om een liefdespartner te vinden. Nu heeft *speeddaten* ook een bredere betekenis: er worden bijvoorbeeld ook *speeddate-events* georganiseerd voor werkzoekenden. Ten slotte moet het begrip waar het nieuwe woord naar verwijst, 'houdbaar' zijn: een woord voor een rage verdwijnt vaak weer als de rage overgewaaid is. Een woord voor

Als ik nu eens
een sjoemeltekening
zou opsturen?

een maatschappelijk verschijnsel waar veel mensen mee te maken hebben, zal meestal wat langer in gebruik blijven: iedereen in Nederland weet inmiddels wat een *zzp'er* is, een zelfstandige zonder personeel.

Neologismen in het woordenboek

Toch houden woordenboekmakers zich niet altijd aan deze criteria en zetten ze woorden die maar korte tijd gebruikt zijn, soms gewoon wél in een woordenboek. Dat is een beetje vreemd, maar er valt ook iets voor te zeggen: het woordenboek kan dan een mooi tijdsbeeld geven. Bij neologismen die maar kort houdbaar blijken, moeten lexicografen wel altijd heel precies aangeven in welke tijd ze werden gebruikt en waarom ze weer uit de woordenschat zijn verdwenen. Je kunt dan bijvoorbeeld precies opzoeken welke woorden er bijvoorbeeld in de tijd van de economische crisis opkwamen en waarom en wanneer ze weer in onbruik raakten, wat er in 2013 in was (*wildbreien*) en wat in 2014 (*loomen*) en wanneer het woord *participatiesamenleving* voor het eerst gebruikt werd (in 1993 al, maar het werd pas in 2013 pas echt bekend). Wat er in 2015 trending was, kun je in ieder geval lezen in *De nieuwe woorden van 2015*, een boekje over neologismen dat lexicografen Tanneke Schoonheim, Rob Tempelaars en Vivien Waszink onlangs uitbrachten.

Vivien Waszink is taalkundige en lexicograaf. Zij werkt op het INL mee aan het Algemeen Nederlands Woordenboek (ANW). Ze doet onderzoek naar morfologie en lexicologie, en schrijft graag populairwetenschappelijk over neologismen, jongerentaal en taalverandering.

Contact: vswaszink@hotmail.com.